

ΓΕΝΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ ΓΑΣΤΟΥΝΗΣ

ΑΝΔΡΙΚΗ ΦΟΡΕΣΙΑ-ΑΡΜΑΤΩΣΙΑ

ΣΧΟΛΙΚΟ ΕΤΟΣ 2020-2021

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΕΣ: Περιβολάρη Χρυσάνθη ΠΕ03

Αλεξοπούλου Ανδριάνα ΠΕ02

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΨΗΦΙΑΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ: Παπαδημητρίου Μαρία ΠΕ86

ΤΑΞΗ ΠΟΥ ΣΥΜΜΕΤΕΧΕΙ: Β

Περιεχόμενα	
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
ΦΕΣΙ	7
ΚΟΡΜΟΦΑΝΕΛΑ	8
ΠΟΥΚΑΜΙΣΟ	8
ΓΙΛΕΚΟ	9
ΦΕΡΜΕΛΗ	9
ΦΟΥΣΤΑΝΕΛΑ	10
ΥΠΟΔΗΜΑΤΑ	12
ΦΛΟΚΑΤΑ-ΚΑΠΑ	13
ΣΕΛΑΧΙ	14
ΣΤΟΛΙΔΙΑ	15
ΑΡΜΑΤΑ	16
ΚΟΥΜΠΟΥΡΕΣ-ΧΑΡΜΠΙ	17
ΓΙΑΤΑΓΑΝΙ	18
ΜΠΕΛ ΧΑΤΖΑΡΙ-ΤΣΕΚΟΥΡΙ –ΤΟΠΟΥΖΙ	19
ΣΠΑΘΑ-ΠΑΛΑ	20
ΚΑΡΙΟΦΙΛΙΑ	21
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	25
ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ	26
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	29
ΑΦΗΓΗΜΑ: "ΈΝΑ ΚΑΡΙΟΦΙΛΙ ΑΦΗΓΕΙΤΑΙ "	29
ΠΟΙΗΜΑ: "ΤΟ ΜΑΡΤΥΡΙΟ ΤΗΣ ΦΕΡΜΕΛΗΣ"	32
ΠΟΙΗΜΑ: "ΕΥΩΔΙΑ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ"	34

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σύμφωνα με τον Παπανούτσο (1984) το φόρεμα ως προστασία και στολισμός αποτελείώνει και επισφραγίζει το «πρόσωπο» μας, το συμπληρώνει και το παρουσιάζει. Το πως ντύνομε το σώμα μας, με τι υλικά και με ποιο τρόπο, δεν είναι καθόλου ασήμαντο ή τυχαίο γεγονός για την υπόστασή μας, τη «δημόσια» και την «ιδιωτική».

Σύμφωνα με τη Γεωργιτσογιάννη και την Παντουβάκη (2011) ο τρόπος που ντύνονταν μας δίνει πολλά στοιχεία για τη βιολογική, οικονομική, ψυχική, πνευματική, κοινωνική, θρησκευτική και αισθητική κατάσταση του ανθρώπου, την εθνικότητα και τον τόπο καταγωγής. Στην ελληνική παραδοσιακή ενδυμασία υπάρχουν ανάλογα με την ηλικία, το φύλο, τον τόπο καταγωγής και την κοινωνική κατάσταση του κάθε ανθρώπου διάφορες ενδυματολογικές παραλλαγές. Τα βασικά στοιχεία κάθε ελληνικής τοπικής ενδυμασίας ήσαν ίδια, όμως ανάλογα με την περίπτωση άλλαζαν τα χρώματα, τα υλικά, τα σχέδια, ο τρόπος του φορέματος και του δεσίματος.

Ο κεφαλόδεσμος και τα κοσμήματα κάθε ενδυμασίας αναδεικνύουν ακόμη περισσότερο τις μορφολογικές διαφορές, που υπήρχαν. Όμως η ανάλυση των υλικών που τα κατασκευάζουν και του τρόπου που τα χρησιμοποιούν συχνά φανερώνει την κοινή τους καταγωγή. Οι διαφορές τους ουσιαστικά βρίσκονται στις οικονομικές και κλιματολογικές ανάγκες, που οι κάτοικοι κάθε τόπου είχαν να αντιμετωπίσουν.

Οι αντρικές παραδοσιακές φορεσιές ήταν πιο αυστηρές στο χρώμα από τις γυναικείες. Ήταν πιο λιτές στο στολισμό και απέφευγαν τα πολλά και ζωηρά χρώματα. Όλες οι αντρικές φορεσιές είχαν το πουκάμισο, το οποίο ήταν συνήθως κοντό. Οι φορεσιές ανάλογα με τις γεωγραφικές περιοχές είχαν διάφορα χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Στη Θράκη οι άνδρες φορούσαν το «πουτούρι», ένα είδος μάλλινου παντελονιού σκούρου χρώματος. Στη Μακεδονία είχαν το «μπενεβρέκι » ή « πανωβράκι », ένα είδος μάλλινου παντελονιού μαύρου χρώματος. Σε διάφορες περιοχές της Πελοποννήσου σαν πανωφόρι είχαν το «γιλέκι». Η φουστανέλα ήταν το βασικό γνώρισμα των φορεσιών στην Πελοπόννησο, στη Στερεά Ελλάδα και στους Σαρακατσάνους. Επίσης φοριόταν και στην Ήπειρο, αλλά την ονόμαζαν «τόσκα». Επειδή οι παλαιότερες φουστανέλες ήταν πιο μακριές μέχρι το μέσο της γάμπας, με πιο λίγες πτυχές, είχαν και κορμί, πιθανόν να προήλθαν από το «πουκάμισο». Στην προεπαναστατική Ελλάδα οι αρματολοί και οι κλέφτες συνήθιζαν να φορούν φουστανέλα. Στα νησιά και στα παράλια φορούσαν τη «βράκα», ένα παντελόνι με φουφούλα.

Τις παραδοσιακές αντρικές φορεσιές είχαν ακόμη γιλέκα, ζώνες, παλτά με μανίκια, κάπες με ή χωρίς κουκούλα. Τα πανωφόρια των αστών και των νησιωτών κατασκευάζονταν συνήθως από τσόχα, αντίθετα τα πανωφόρια των χωρικών και οι κάπες φτιάχνονταν συνήθως από «σαγιάκι», ένα δίμιτο μάλλινο ύφασμα της νεροτριβής. Στα πόδια φορούσαν μάλλινες κάλτσες ή υφασμάτινες περικνημίδες που τις στερέωναν με ειδικές καλτσοδέτες. Τα υποδήματα ήταν κυρίως από χοιρόδερμα ή δέρμα βοδιού. Τα πιο γνωστά υποδήματα ήταν τα «τσαρούχια» που στην αρχή τα ονόμαζαν «πίγγες».

Στην περίοδο της τουρκοκρατίας φορούσαν διάφορα κεφαλοκαλύμματα, που είχαν καθορισθεί αυστηρά από τους Τούρκους για να ξεχωρίζουν οι ραγιάδες από

τους κατακτητές. Η βάση σε όλους τα κεφαλόδεσμοις ήταν ένας μαλακός κόκκινος σκούφος από πύλημα με το όνομα «φέσι». Σύμφωνα με το Λουκόπουλο (1927) τα χρόνια της Επανάστασης, στη Στερεά Ελλάδα ίσως και σε άλλα μέρη οι προύχοντες φορούσαν στο κεφάλι φέσι με μεγάλες φούντες, ως ένδειξη της δύναμης και του πλούτου τους, ενώ οι φτωχοί το φορούσαν χωρίς αυτές. Μετά τη Επανάσταση τα κεφαλοκαλύμματα έγιναν πιο απλά και στις περισσότερες περιοχές φορούσαν ένα απλό μαντήλι δεμένο στο κεφάλι (το μπαρέζι). Πολλοί νησιώτες φορούσαν το φέσι και μετά την Απελευθέρωση. Κάποιοι φορούσαν στο κεφάλι μαντήλια, δεμένα με διάφορους τρόπους, όπως το κρητικό «σαρίκι », επειδή το φέσι τους θύμιζε τη σκλαβιά. Τέλος, τα κοσμήματα που είχαν οι αντρικές παραδοσιακές φορεσιές ήταν λίγα. Το «χαϊμαλί» (ασημένιο φυλακτό) ήταν το πιο συνηθισμένο .

Οι ζωγραφικοί πίνακες, οι γκραβούρες, τα χαρακτηριστικά, οι περιγραφές περιηγητών, αλλά και τα πολλά δημοτικά τραγούδια μας δίνουν μια εικόνα για την παραδοσιακή ενδυμασία των Ελλήνων. Γενικά όμως δεν υπήρχε ενιαία ενδυμασία. Σύμφωνα με τον Τάκη Λάππα εκείνη την εποχή «μπορούσες να καταλάβεις αμέσως πούθε κρατάει ο ξενοχωρίτης. Όχι από την προφορά και τους ιδιωτισμούς του, μα αρκούσε η φορεσιά του για να προδώσει το χωριό του. Το ίδιο μπορούσε κανείς να τους ξεχωρίσει επαγγελματικά ή ταξικά. Αλλιώς ντυνόταν ο κοτζαμπάσης, αλλιώς ο προύχοντας, ο προεστός, ο γεωργός, ο τσοπάνης, ο ξωτάρης... ».

Το ντύσιμο στην επανάσταση διατηρήθηκε το ίδιο με αυτό, πού είχαν οι κλέφτες και οι αρματολοί.

ΦΕΣΙ

Το φέσι είναι κάλυμμα της κεφαλής που το φορούσαν άνδρες και γυναίκες. Βέβαια όλοι οι αγωνιστές του 1821 δεν φορούσαν φέσι. Οι Κλέφτες φορούσαν ένα μικρό στρογγυλό και κοφτό κόκκινο **φέσι**, που γύρω στη βάση του το τύλιγαν με **μαντηλοδεσιά**. Η μαντηλοδεσιά ήτανε τριών ειδών: μεταξωτό μαντήλι ή **κασπαστή**, το χρυσοκέντητο **πόσι**, και η άσπρη βαμβακερή πλουμιστή **σερβέτα**. Στο σημείο αυτό της φορεσιάς τους βρίσκει κανείς την τούρκικη επίδραση. Από χαλκογραφίες εκείνης της εποχής της φαίνεται ότι κασπαστή είχαν μονάχα οι Αθηναίοι, πόσι ο Νικηταράς, ο Μακρυγιάννης οι Μαυρομιχαλαίοι και μερικές φορές ο Γέρος του Μοριά. Με σερβέτα μας είναι γνωστοί ο Οδυσσέας Αντρούτσος κι ο Πανουργιάς.

Πολλοί δε φορούσαν μαντηλοδεσιά, μα σκέτο μικρό κοφτό φέσι που στην κορυφή του είχε λίγη φούντα. Τέτοιο συνήθιζε πάντα ο Γκούρας και ο Κολοκοτρώνης. Την περικεφαλαία του ο Γέρος την είχε από τότε που ήταν μαγκιόρος – ταγματάρχης – του εγγλέζικου στρατού στα Επτάνησα το 1808 και την έβαζε στις επίσημες στιγμές της ζωής του, όπως και το θώρακά του.

Άλλοι φορούσαν μεγάλο τουρλωτό κόκκινο φέσι όπως ο Καραϊσκάκης, οι Πετμεζάδες, κι η φούντα του ήταν μικρή και στεκόταν στην κορυφή. Μακριά φούντα όσο σχεδόν ολόκληρο το φέσι φορούσαν αργότερα στα χρόνια του Όθωνα κι ήταν παρμένη απ' τους Σουλιώτες που τόσο τη συνήθιζαν.

Νησιτάρης και Μακρυγιάννης με «πόσο»

Γιούκας και Κολοκοτρώνης με μικρό «καφτό φέσι»

Καραϊσκάκης με τουρκικό κόκκινο «φέσι»

Πανοουργιάς με «σερβέτα»

Φειτομάρας και Κίτσος Τζαβέλλας με «σουλιώτικο φέσι»

Επίσης πολλοί φτωχοί αγωνιστές φορούσαν ένα απλό συνήθως μαύρο μαντήλι στο κεφάλι. Γενικά τους προηγούμενους αιώνες στην Ευρώπη αλλά και στην Ανατολή το μέγεθος του καπέλου που φορούσε κανείς ήταν ανάλογο της κοινωνικής του τάξης και της εξουσίας του. Τα καπέλα των αξιωματούχων ήταν συνήθως πολύ μεγάλα, όπως και των αρχιερέων που ήταν πολύ ψηλότερα από τα σημερινά. Το φέσι ακόμη και τα δημοτικά τραγούδια είναι στοιχείο ομορφιάς:

«Παλικάρια ίσια ίσια κιάλα σαν τα κυπαρίσσια,
όλα στο χορό να μπείτε, τα φεσάκια σας να γείρτε
κι όποιος το χορό χαλάσει, το φεσάκι του θα χάσει.»

Στις εξαγορές των αιχμαλώτων ή σε απαιτήσεις των Κλεφτών συμπεριλαμβάνονται, εκτός των άλλων, και φέσια, αποδεικνύοντας με αυτό το γεγονός ότι το φέσι ήταν απαραίτητο και χρήσιμο εξάρτημα της στολής τους:

«Του κυρ-Δημάκη τα παιδιά τα δυο τα πήραν Κλέφτες....
τα βάνουν γράφουν γράμματα, τα στέλνουν του Δημάκη,
να κάνει τα άσπρα έτοιμα, τις δώδεκα χιλιάδες,
κάνει γελέκια εκατό και φέσια πεντακόσια».

Καθώς και:

«Και γράψε για την ξαγορά, εννιά χιλιάδες γρόσια,
να στείλουν φέσια δώδεκα και πόσια δεκαπέντε».

ΚΟΡΜΟΦΑΝΕΛΑ

Κατάσαρκα φορούσαν την κορμοφανέλα που κεντιόταν στην άκρη, στο μανίκι με κεντίδια μαύρα, γαλάζια ή κόκκινα.

ΠΟΥΚΑΜΙΣΟ

Στο κορμί φορούσαν εσωτερικά το άσπρο πουκάμισο, όχι όμως φαρδομάνικο όπως τα μεταγενέστερα χρόνια. Πάντα ξεκούμπωτο και ανοιχτό μπροστά στο στήθος, χειμώνα καλοκαίρι.. Είχε στενά μανίκια και κατασκευάζονταν κι αυτό από

βαμβακερό χασέ ύφασμα όπως και η φουστανέλα. Το άνοιγμα που είχε μπροστά στο στήθος έφτανε μέχρι τη μέση και έκλεινε με κουμπιά ενώ από τη μέση και κάτω το πουκάμισο φάρδαινε αρκετά. Έμοιαζε πολύ στη μορφή του με την πουκαμίσια. Αργότερα είναι άσπρο, χασεδένιο με μανίκια πλατιά, πολύ ανοιχτά μπροστά και σουφρωμένα στο πάνω μέρος. Ο γιακάς είναι μικρός και χωρίς μύτες. Στο στήθος γίνονται δίπλες ή πιέτες.

ΓΙΛΕΚΟ

Έτσι πάνω από το άσπρο πουκάμισο έμπαινε το γιλέκο ή γιλέκι, που ήταν δυο ειδών: το ανοιχτό και το σταυρωτό. Το γιλέκο ήταν αμάνικο, έφτανε ως τη μέση και ήταν στολισμένο με κεντήματα με πλούσια διακόσμηση. Το **γελέκι** είναι ένα βασικό εξάρτημα της παραδοσιακής ανδρικής ενδυμασίας των Κλεφτών και των Αρματολών. Στην ενδυμασία των Κλεφτών υπάρχει οπωσδήποτε το γελέκο, που άλλοτε το βγάζουν για ξεκούραση και άλλοτε το φορούν για να αναλάβουν δράση.

«Πέντε παιδιά ξεχώρισαν και ο Βασίλης έξι
και βάνουν κι αρματώνονται με τα χρυσά γιλέκια
και ζώνουν τα λαμπρά σπαθιά και παίρνουν τα ντουφέκια»
Οι Κλέφτες όταν κάνουν εξαγορές ζητούν να τους στείλουν και γελέκια:

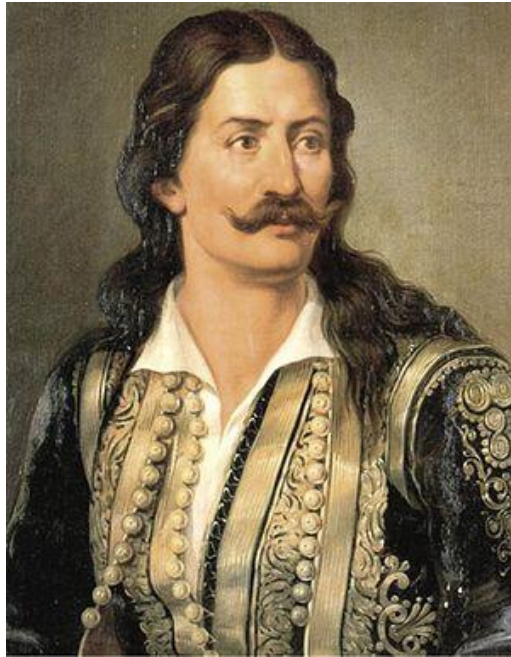
«Να ρθουνε κι οι γονέοι σας την ξαγορά να φέρουν,
Να φέρουν φέσια δώδεκα, γελέκια δεκαπέντε»

Μια καλή φορεσιά έπρεπε να έχει τρία γιλέκια. Πρώτο έμπαινε το γιλέκι, κούμπωνε στο κέντρο του στήθους, μετά η φέρμελη, πάντα ξεκούμπωτη με μακριά μανίκια που φοριούνταν προαιρετικά και τελευταίο φοριόταν το φερμελογέλεκο ή φερμελωτόγιλέκι, κι αυτό ξεκούμπωτο.

ΦΕΡΜΕΛΗ

Φέρμελη ή μείντάνι είναι ανδρική, μπλε τσόχινη ζακέτα, φορέθηκε αρχικά από τους Αρματολούς, τους Κλέφτες και τους αγωνιστές του 1821.

Η **φέρμελη** με τις δυο αράδες ασημοκεντημένα μεγάλα κουμπιάφοριόταν πάνω από το γιλέκο. Μερικοί και αργότερα όλοι, αντί για φέρμελη βάζανε το **μείντάνι** που η διαφορά τους ήταν στο ότι στη φέρμελη φορούσαν τα μανίκια, ενώ στο μείντάνι ήταν ψεύτικα φοδραρισμένα με κόκκινο πανί και βρίσκονταν στις πλάτες πίσω σταυρωτά. Τα μείντανογιλέκα όπως λέγανε το γελέκι ή το μείντάνι, ήταν πάντα κεντημένα με χάρτσια μεταξένια πολύχρωμα και χρυσά **τερτήρια**, κορδόνια.

Αθανάσιος Διάκος του Διονυσίου ΤσόκουΓεώργιος Δράκος του Θεμιστοκλή Δράκου

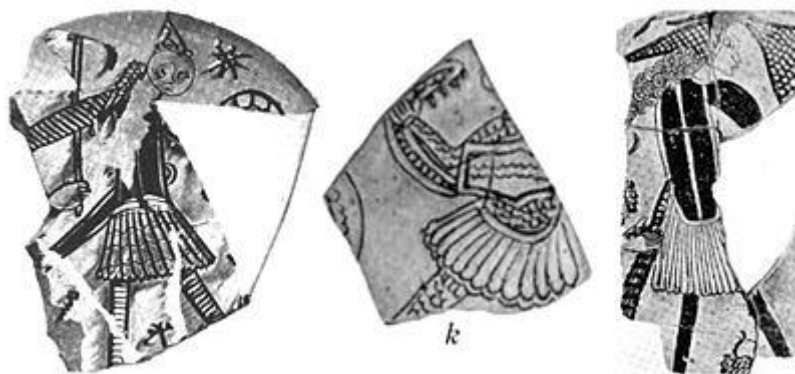
Σε ένα δημοτικό τραγούδι η νέα εκφράζει το θαυμασμό της και την προτίμησή της στα παλικάρια των Καλαβρύτων, που φορούν και φέρμελες:

«...Δεν πάγω 'γω στη Δήμητσα κι ούτε στη Δημητσάνα,
θα πάγω στα Καλάβρυτα, που 'ναι τα παλικάρια,
οπού φορούν τα τσάμικα, τις ασημοπιστόλες,
οπού φορούν τις φέρμελες και έχουν βαριά ντουφέκια».

ΦΟΥΣΤΑΝΕΛΑ

Όπως αναφέρει η λαογράφος και ενδυματολόγος Ιωάννα Παπαντωνίου, το όνομά της το παίρνει από ένα ύφασμα, το οποίο τη σημερινή εποχή στην Ιταλία σημαίνει "Fustagno", δηλαδή βαμβακερό ύφασμα -από όπου το Fustana, με υποκοριστικό το Fustanella- που στην ουσία προέρχεται από μια πόλη της Αιγύπτου, το Φουστάτ, που είναι προάστιο του Καΐρου. Εκεί κατασκευαζόταν ένα είδος τζιν, ένα δίμητο χοντρό ανθεκτικό ύφασμα, το οποίο χρησιμοποιούσαν για πανιά στα καράβια, τις λεγόμενες "φούστες". Πάντως, η ενετική λέξη fustagno προήλθε από το υστερολατινικό fustaneum που ήταν λέξη κατασκευασμένη από τους Λατίνους για να αποδώσουν στη γλώσσα τους την ελληνιστική λέξη "ξύλινο", επειδή έτσι αποκαλούσαν οι Έλληνες το βαμβακερό και άλλα υφάσματα που χρησιμοποιούνταν για φορεσιές..

Στην Κόρινθο βρέθηκαν θραύσματα βυζαντινών διακοσμημένων πιάτων, που δείχνουν ότι τη φουστανέλα την χρησιμοποιούσαν στην Ελλάδα από τον 11ο αι.

Θραύσματα αγγείων που δείχνουν Έλληνες πολεμιστές που φορούν Φουστανέλες, από τον 12ο αιώνα, Κόρινθος, Ελλάδα

Υπάρχουν ωστόσο διάφορες απόψεις για την καταγωγή της φουστανέλας. Ο Αντ. Κεραμόπουλος υποστηρίζει ότι η φουστανέλα προέρχεται από ρωμαϊκό στρατιωτικό ένδυμα που πέρασε με τους μισθοφόρους των Ρωμαίων στην Ήπειρο. Ο Ηλίας Πετρόπουλος δέχεται ότι η φουστανέλα προήλθε από την εθνική ενδυμασία των Αρβανιτών που με την αρβανίτικη επιδρομή στο Μοριά καθιερώθηκε ως ενδυμασία των ελληνορθόδοξων Πελοποννησίων. Ο αρχαιολόγος Άρθουρ Έβανς (1885), θεωρούσε αυτή που φορούσαν οι σλαβόφωνοι χωρικοί (σύνορα Βοσνίας-Μαυροβουνίου), ως ένα ιλλυρικό στοιχείο που επιβίωσε στους σλαβόφωνους πληθυσμούς της περιοχής. Ο Κ. Ρωμαίος υποστηρίζει ότι ο ελληνικός χιτώνας είναι η σίγουρη αφετηρία για τη διαμόρφωση της φουστανέλας. Ο Τσαρούχης πίστευε ότι η καταγωγή της φουστανέλας ήταν από την Ινδία (λευκά φορέματα των μαχαραγιάδων). Η Μαρίνα Βρέλλη – Ζάχου πιστεύει ότι η φουστανέλα προήλθε από την «πουκαμίσα» των ανδρών, που εξελίχθηκε σε φουστανέλα. Όμοια και η Κων. Μπάδα θεωρεί ότι η φουστανέλα προήλθε από την πουκαμίσα των αγροτικών λαϊκών στρωμάτων στα χρόνια της Επανάστασης.

Ζωσμένη στη μέση τους κρεμόταν γύρω τους η **φουστανέλα**. Κατά την παράδοση η φουστανέλα έπρεπε να έχει 400 δίπλες, όσα και τα χρόνια της σκλαβιάς. Φοριούνταν ένα μπρος, ένα πίσω και δενόταν στα πλάγια της μέσης ή κούμπωνε με κουμπιά ή σιδερένιες κόπιτσες.

Το μήκος της αποτελούσε ένδειξη εσωτερικής ιεράρχησης των κλέφτικων ομάδων, γνώρισμα της ηλικίας και ένδειξη τοπικής προέλευσης. Στους καπεταναίους και τους γέροντες ήταν μακριά ίσα με το γόνατο και κάτω ακόμα, με πυκνές και πολλές πτυχές, δίπλες ή **λαγκιόλια** όπως τις λέγανε. Για τα παλληκάρια και τους νεώτερους ήταν κοντή η φουστανέλα ως τους μηρούς και πιο ελαφριά με λιγότερες δίπλες. Στη Ρούμελη συνηθιζόταν πιο πολύ η κοντή με πολλές δίπλες – όπως σήμερα της προεδρικής φρουράς – ενώ στο Μοριά μακριά κι όχι πολύ πυκνή. Η φουστανέλα ήταν καθιερωμένη τότε σ' όλη τότε την Ελλάδα.

Ο Δημήτρης Μαυρομιχάλης, έργο του Λουί Ντυπρέ (1819). Άντρας με φορεσιά φουστανέλα σε επιστολικό δελτάριο των αρχών του 20ού αι.

Για αυτό όσους έρχονταν απ' το εξωτερικό ντυμένοι «ευρωπαϊκά» τους λέγανε πειραχτικά **ψαλιδοκέριδες** ή **σπλινάντερους**. Τους νησιώτες και τους ναυτικούς με τις βράκες τους λέγανε **ντουντούμιδες** ή **χαλτούπιδες**.

Η φουστανέλα μ' όλο που ήταν καμωμένη με άσπρο ύφασμα σπάνια κρατούσε για πολύ την όψη της. Τη χρησιμοποιούσαν για πολλές δουλειές. Μ' αυτή σκούπιζαν το πρόσωπό τους, τα χέρια τους, το σουγιά τους, τα μαχαίρια τους και τ' άρματά τους. Πολλά παλληκάρια για να μην πιάνει η φουστανέλα τους εύκολα «λέρα» ή για να είναι αδιάβροχη, την άλειφαν με ξύγκι.

Ο φουστανελοφόρος ήταν αντικείμενο θαυμασμού, γεγονός που πέρασε και στα δημοτικά τραγούδια:

Μάνα μου δεν παντρεύομαι να πάρω Ζαρουχλιώτη.
 πόχει τα χίλια πρόβata, τα πεντακόσια γίδια,
 πόχει τες βάρδες τ' άλογα, το βερκολιό γελάδια,
 Εγώ, μάνα μ', και αν παντρευτώ, θα πάρω παλικάρι.
 Θα πάρω από τα Σούδαινα, από τους Πετμεζαίους,
 όπου φορούν τα τσάμικα, φορούν τες φουστανέλες.
 Ιδιαίτερα στο χορό θαύμαζαν τη λεβεντιά και τη χάρη του φουστανελοφόρου.

Τι ωραία π' αγαπώ τον ελληνικό χορό...
 Πόχει τα τσακίσματα, τα πισωγυρίσματα.
 Τον χορεύει να σε χαρώ , τον χορεύει η φουστανέλα,
 τον χορεύει η φουστανέλα και κοιτάς, σου 'ρχεται τρέλα...

ΥΠΟΔΗΜΑΤΑ

Τα πόδια τους τα σκέπαζαν ως πάνω στα σκέλια με τις μακριές άσπρες κάλτσες, που τις λέγανε **βλαχόκαλτσες**. Τις ύφαιναν από τραγόμαλλο και είχανε

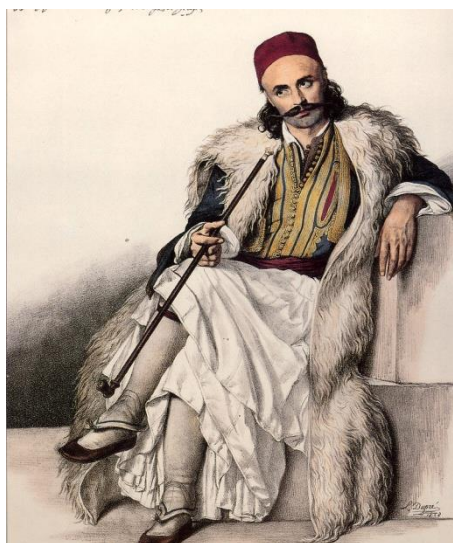
ειδικότητα στην κατασκευή τους στα Άγραφα. Οι τσόχινες μαύρες κάλτσες, κι' ύστερα κόκκινες – μοιάζανε με τις γκέτες – σκέπαζαν μονάχα τη γάμπα και το πάνω μέρος του παπουτσιού και φορέθηκαν στα οθωνικά χρόνια. Στο Εικοσιένα αυτές οι κάλτσες ήταν άγνωστες. Η ποδεμή τους ήταν τα **τσαρούχια**, όχι όμως με φούντα μπροστά αλλά μυτερά. Τα έφτιαχναν με ακατέργαστο βοδινό δέρμα και ήταν πολύ ελαφρά και γερά. Στα πόδια τους τα στήριζαν δένοντάς τα γύρω στη γάμπα τους με φαρδύ λουρί – τις **θηλιές** – και το λουρί αυτό το έπιαναν απ' την κάλτσα τους κάτω απ' το γόνατο με το **τσαρουχοτοκά**. Υπήρχε και άλλος τρόπος να πιάνουν τα τσαρούχια τους με ένα πισινό λουρί, το **τσαγκαρόλουρο**. Τα πρώτα τα φορούσαν στη Ρούμελη, ενώ τ' άλλα στο Μοριά. Οι φτωχότεροι φορούσαν γουρνοτσάρουχα, φτιαγμένα από δέρμα χοίρου.

Γουρνοτσάρουχο από ακατέργαστο γουρουνίσιο δέρμα από Καστανιά Καρδίτσας του 1900. Φορέθηκαν από τον Ιωάννη Γούλα.

ΦΛΟΚΑΤΑ-ΚΑΠΑ

Η φορεσιά ολοκληρώνεται με την Φλοκάτα ή την Κάπα. Ήταν για τη βαρυχειμωνιά. Χωρίς μανίκια σαν τις μπέρτες έφταναν ως το γόνατο. Τις ύφαιναν με «φλόκο», δηλαδή κρόσσια. Ήταν χρώματος άσπρου ή μαύρου και ήταν πολύ ζεστές. Τη χρησιμοποιούσαν για στρωσίδι και σκέπασμα. Για τον ίδιο σκοπό είχαν και την κάπα. Ίδιο σχέδιο με τη φλοκάτη φτιαγμένη από τραγόμαλλο και βαλμένη στη νεροτριβή για να πθήξει και να μην περνάει η βροχή και το κρύο.

Ο Βασίλης Γούδας - Υπασπιστής του ΜάρκουHenriDecaisne: Αποτυχημένη επιχείρηση Μπότσαρη, έργο του LouisDubre.

ΝΤΟΥΛΑΜΑΣ

Ο Ντουλαμάς του στρατηγού Δημητρίου Τσώκρη, είναι ένα μοναδικό κειμήλιο της πόλης του Άργους.

Ο ντουλαμάς ήταν παραλλαγή της φλοκάτας. Είδος πανωφοριού της παλιότερης αντρικής ενδυμασίας. Τον ρίχνανε πάνω τους σαν έπιανε κρύο. Φτιαγμένος από μαύρη ή βαθυγάλαζη τσόχα, δουλεμένη στον αργαλειό κεντημένη με μαύρο μετάξι. Λίγο μακρύτερος από τη φουστανέλα, ένα ενδυματολογικό αριστούργημα ως προς το σχήμα και τη διακόσμηση. Ο ανδρικός ντουλαμάς στην Πελοπόννησο ήταν κόκκινος, κεντημένος άλλοτε με χρυσά και άλλοτε με μαύρα τερχήλια.

ΣΕΛΑΧΙ

Συμπλήρωμα στην κύρια φορεσιά από τσόχα κόκκινη, σπάνια μαύρη. Φτιαγμένο φύλλα - φύλλα για να υπάρχουν θήκες και κεντημένο με χρυσά κεντήματα, κυρίως δράκοντες και γοργόνες. Το έζωναν στη μέση αλλά να πιάνει στα πλάγια στην αριστερή μεριά και μπροστά το μισό αριστερό πλευρό. Το πέτσινο σελάχι φορέθηκε στα χρόνια του Όθωνα. Στις μέσα θήκες έβαζαν το ασημένιο τάσι για να πίνουν νερό, το τσαγκαροσούβλι για να μπαλώνουν τα τσαρούχια, την «ώρα», όπως λέγανε το ρολόι, κι' αν ξέρανε γράμματα, το ασημένιο καλαμάρι με το φτερό. Σε κάποια άκρη υπήρχε και το αντίδοτο φάρμακο για τα δηλητήρια, το παντσεχρί.

Στο δημοτικό τραγούδι προβάλλεται η ομορφιά των σελαχιών:

Λάμπουν τα χιόνια στα βουνά κι ο ήλιος στα λαγκάδια.
Έτσι λάμπει κι η κλεφτουριά, οι Κολοκοτρωναίοι,
πόχουν τ' ασήμια τα πολλά, τες ασημένιες πάλες,
και στα σελάχια τα χρυσά, μπιστόλες καπνισμένες.

Γιαννάκη, τι τα φόρεσες τα γιορτινά σου ρούχα
Και το σιλάχι το χρυσό τ' αργυρογαζωμένο.

ΣΤΟΛΙΔΙΑ

Την όλη τους φορεσιά συμπλήρωναν και τα στολίδια τους, τα **τσαπράζια** ή **τουσλούκια**, όπως τα έλεγαν. Επειδή τα πιο πολλά τσαπράζια ήταν ζωγραφισμένα με σαββάτι, τα λέγανε **σαββατλίδικα**. Οι κλέφτες τα έβαζαν σταυρωτά στο στήθος και ήταν σύμβολα πλούτου, λεβεντιάς και ηρωικής καταγωγής. Σύμφωνα με την Ιωάννα Παπαντωνίου και την Κων. Μπάδα τουζλούκια είναι οι περικνημίδες στα πόδια. Στην Αργολίδα οι περικνημίδες λέγονταν τύρκια, σε όλη την Ελλάδα, ακόμη και στις φορεσιές με βράκα κυρίως στα μικρασιατικά παράλια λέγονταν τουζλούκια.

Πρώτο ήταν το **κουτσέκι**. Στόλισμα ασημωμένο που στις τέσσερες πλευρές του κρέμονταν σειρά από ψιλές αλυσίδες και κάλυπτε ολόκληρο το στήθος. Στηρίζονταν με θηλιές στις τέσσερες άκρες του στήθους, με τρίγωνα θηλυκωπήρια που είχαν ζωγραφισμένο πάνω από σαββάτι (μαύρο σμάλτο) συνήθως το δικέφαλο αητό και στη μέση, στο κουτσέκι, τον Αη-Γιώργη και τον Αη-Δημήτρη.

Απ' το αριστερό τους ώμο ήταν κρεμασμένο μ' ασημένια αλυσίδα το στρογγυλό **χαίμαλί** που έκλεινε μέσα του διάφορα φυλαχτά. Στις δυο όψεις είχε σκαλισμένα τον προστάτη άγιο του και το Βαγγελισμό ή την Ανάσταση.

Στην δεξιά μεριά είχαν το γυριστό ασημένιο **σουγιά** τους. Στο πίσω μέρος, στη μέση τους, στο λουρί του σελαχιού, ήταν περασμένες οι δυό **μπαλάσκες** που πάνω τους είχαν πελεκημένη ανάγλυφα σχέδια π.χ. την Παρθένα Αθηνά. Μέσα βάζανε τα φουσέκια για τα ντουφέκια τους.

Μεδουλάρι Ασημένιο τάσι του αρματολού Στάθη Παπαγεώργη
ΜΟΥΣΕΙΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Αριστερά πάλι απ' τη λουρίδα του σελλαχιού κρεμόντανε τα **φουσεκλίκια**, με φουσέκια για τις κουμπούρες και μια θήκη που βάζανε τις **τσακμακόπετρες**, το **μεδουλάρι**, αίλιμμα για τα ντουφέκια φτιαγμένο από μεδούλι και άλλες λιπαρές ύλες. Δεξιά μεριά κρέμονταν κι η πέτσινη **καπνοσακκούλα**. Όλα τούτα τα δένανε μ' ασημένια και πλουμιστά ζωστήρια. Μπροστά στον αριστερό μηρό, σε μακριά λουριά περασμένα – σε δυο σε τρεις αράδες – κρέμονταν τα στρογγυλά ή και τρίγωνα ασημένια **γαντζούδια** ή **τοκάδες**. Δυο όμοια γαντζούδια σκέπαζαν τα γόνατα.

Στα δημοτικά τραγούδια τα τσαπράζια αναφέρονται κυρίως με τα άρματα:

Παιδιά, με τα χατζάρια σας φτιάστε μου το κιβούρι.
Και στη δεξιά μου τη μεριά ν' αφήστε παραθύρι,
να κρούζει ο ήλιος το ταχύ, τη νύχτα το φεγγάρι,
να λάμπουν τα τσαπράζια μου, ν' αστράφτει το σπαθί μου
κι όταν περνούν Κλεφτόπουλα να με καλημερίζουν.

ΑΡΜΑΤΑ

Τα άρματα είχαν ιδιαίτερη θέση στη όλη εμφάνιση, αλλά και στη ζωή τους. Δεν μπορούσε να νοηθεί η φορεσιά χωρίς τα άρματα. Γυμνοί και κουρελήδες πολλοί, μα χωρίς άρματα κανείς. Φλωροκαπνισμένα, ασημοστολισμένα, σκαλιστά και σαββατλίδικα. Πλούσιος ή φτωχός, καπετάνιος ή παλληκάρι το μεράκι για τα άρματα ήταν το ίδιο. Τις περισσότερες φορές τα άρματα ήταν λάφουρα από τον εχθρό.

Κλέφτης και άρματα είναι αχώριστοι φίλοι σε χαρά και λύπη, σε λευτεριά και σκλαβιά, σε θάνατο και ζωή. Τα στολίδια της στολής του Καπεταίνιου είναι και σύμβολα της ιεραρχικής θέσης.

Στα δημοτικά τραγούδια οι επιζώντες αισθάνονται φόβο και σεβασμό για τα αντικείμενα των ηρωικών νεκρών:

Του αντρειωμένου τα άρματα δεν πρέπει να πουλιούνται,
Πρέπει να στέκονται ψηλά σ' αραχνιασμένο πύργο.
Η σκουριά να τρώει τα άρματα κι η γη τον αντρειωμένο.

Μεγάλη ατίμωση για τον Κλέφτη να πάρουν τ' άρματα και το κεφάλι του οι εχθροί:

Που είσθε, παλικάρια μου, που είσαι, ψυχογιέ μου;
Για πάρετέ μου τα φλωριά, πάρτε μου τα τσαπράζια,
πάρτε και το σπαθάκι μου το πολυξακουσμένο
κόψτε και το κεφάλι μου, να μην το κόψουν Τούρκοι
και το πηγαίνουν στου πασά, ψηλά εις το Διβάνι.
Το ιδούν εχθροί και χαίρονται, οι φίλοι και λυπούνται,
το ιδεί και η μανούλα μου κι απ' τον καημό πεθάνει.

ΚΟΥΜΠΟΥΡΕΣ-ΧΑΡΜΠΙ

Πιστόλες (ή κουμπούρες) του Νίκου Τζαβέλλα.

Στο σελάχι υπήρχαν πάντα δυο δίδυμες κουμπούρες. Παφίλια και λαβή, μαλαματοκαπνισμένα ή από ασήμι.

Το χαρμπί ήταν εξάρτημα καθαρισμού και γόμωσης των πυροβόλων όπλων

Στην έξω θήκη του σελαχιού βρισκόταν το χαρμπί ή οβελός για τους μορφωμένους. Το χρησιμοποιούσαν, όταν ήταν στη θήκη του σα βέργα για να γεμίζουν τις κουμπούρες. Γινόταν φονικό όπλο, όταν το ξεθηκαρώνανε, γιατί ήταν κοφτερό και μυτερό. Μπροστά ήταν διχαλωτό, το μεταχειρίζονταν αντί για πιρούνη και με τη διχάλα έπιαναν το κάρβουνο απ' το τσιμπούκι.

Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης. Επιχρωματισμένη Λιθογραφία. Έργο του Karl Krazeisen. Εικονίζεται με πλήρη οπλισμό. Κουμπούρες και γιαταγάνι είναι περασμένες σε δερμάτινη θήκη στο σελάχι του, ενώ διακρίνεται το κορδόνι με το οποίο είναι περασμένη στον ώμο του η σπάθα.

ΓΙΑΤΑΓΑΝΙ

Έξω από το σελάχι ήταν πιασμένο το γιαταγάνι. Μαχαίρι μισό μέτρο λάμα φτιαγμένο από γερό ατσάλι. Τα πιο καλά ήταν αυτά της Δαμασκού, τα δαμασκή. Είχε λαβή αργυροσκαλισμένη και θηκάρι από τομάρι αγριομερινού ή φιδιού ή ασημοκαπνισμένο και πλουμιστό με γοργόνες και άγρια πουλιά.

Η αρματωσιά με σπαθί δίνει στον πολεμιστή λάμψη, λεβεντιά και χάρη:

Με τα χρυσά του τ' άρματα, με το σπαθί ζωσμένος,
με τα καπατανίτικα φορέματα ντυμένος.
Επήγε στην Ανάσταση σαν πρώτος καπετάνιος.

Αλλά και ο Κλέφτης αγαπά και λατρεύει την αρματωσιά του και προβληματίζεται για την τύχη της μετά το θάνατό του:

Τουφέκι μου περήφανο, πιστόλα μου ασημένια
και συ σπαθί μου δαμασκή, σε τι χέρια θα πέσεις.

Το γιαταγάνι του Μακρυγιάννη

ΜΠΕΛ ΧΑΤΖΑΡΙ-ΤΣΕΚΟΥΡΙ –ΤΟΠΟΥΖΙ

Στη μέση του πολεμιστή, δεξιά μεριά από το λουρί του σελαχιού βρίσκονταν πιασμένο το δίκοπο μικρό μαχαίρι, το **μπελ χατζάρι**. Αυτό το μεταχειρίζονταν πιο πολύ οι Τούρκοι, όσοι Έλληνες το είχαν το απέκτησαν σαν λάφυρο.

Μάχαιρα του ηπειρώτη αγωνιστή, Αλέξη Γαρδικιώτη-Γρίβα
ΜΟΥΣΕΙΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Ο καπετάνιος, καθώς συναισθάνεται το τέλος του, χαρίζει τ' άρματά του στον καλύτερο:

Σύρτε παιδιά μου, για νερό, ψωμί να φάμε βράδυ
κι εσύ Λαμπράκη μ', ανιψιέ, έλα κάτσε κοντά μου,
να σου χαρίσω τα άρματα, τα έρημα τσαπράζια,
και πάρτε το σπαθάκι μου, το έρημο χατζάρι,
να κόψετε χλωρά κλαριά και βάλτε με να κάτσω.

Κατά την ίδια μεριά πιο πέρα ήταν ζωσμένο το **τσεκούρι** τους. Τέτοιο είχαν μονάχα οι καπεταναίοι όπως ο Κολοκοτρώνης, ο Καραϊσκάκης, οι Μαυρομιχαλαίοι και ήταν συμβολικό.

Πέλεκυς Γεωργίου Καραϊσκάκη Τοπούζι (κεφαλοθραύστης) Πετρόμπη Μαυρομιχάλη

Η στραταρχική ράβδος ήταν το τούρκικο **τοπούζι**. Ένα ραβδί, δυο πιθαμές μάκρος που στη μια μεριά είχε ένα στρογγύλεμα με χυτό μολύβι μέσα για να βαραίνει και στην άλλη μεριά τελείωνε σε βέλος αγκαθωτό. Από παλιά το είχανε οι πασάδες και σαν έφερναν μπροστά τους κανένα φταίχτη και ήθελαν οι ίδιοι να τον τιμωρήσουν, αν το φταίξιμό του ήταν μικρό, με το στρογγύλεμα από το τοπούζι του δίνανε κάμπουσες στο κεφάλι, αν πάλι ήταν βαρύ το κρίμα τον τρυπούσαν στην κοιλιά με το βέλος.

ΣΠΑΘΑ-ΠΑΛΑ

Απ' το αριστερό μέρος, από μεταξόπλεκτη λουρίδα, κρεμόντανε η αστραφτερή πάλα με κυρτή φαρδιά λεπίδα. Η λαβή έμοιαζε με κεφάλι άγριου δράκοντα, στολισμένη με πολύτιμα πετράδια. Το θηκάρι όμορφα στολισμένο με ερπετά, λιοντάρια, αγριομερινά. Η άκρη της θήκης έμοιαζε με ουρά δράκοντα.

Πάλα (σπάθα) του Νικολάου Πετιμεζά (1790-1865). Μουσείο Μπενάκη Ελληνικού Πολιτισμού

Πάλα (σπάθα) του στρατηγού Ανδρέα Λόντου (1784-1846), με ασημένια επίχρυση λαβή και χρυσή διακόσμηση με φύλλα και κλαδιά. ΜΟΥΣΕΙΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Τα δημοτικά τραγούδια παινεύουν την αρματωσιά των πολεμιστών:

Λάμπουν τα χιόνια στα βουνά κι ο ήλιος στα λαγκάδια,
λάμπουν και τ' αλαφριά σπαθιά των Κολοκοτρωναίων.

πόχουν τα' ασήμια τα πολλά, τις ασημένιες πάλες,
και στα σελάχια τα χρυσά, μπιστόλες καπνισμένες.

ΚΑΡΙΟΦΙΛΙΑ

Ξακουστό ντουφέκι του Εικοσιένα. Στην Ελλάδα πρωτοεμφανίστηκε γύρω στα 1700 και υπήρξαν πολλές εικασίες για το όνομά του. Σύμφωνα με το Σάθα πήρε το όνομά του από τον κατασκευαστή του στη Βενετία Carlo Figlio (Καρόλου Υιός). Ο Βαλαωρίτης δίνει μια ποιητική εξήγηση για το όνομα «Ωνομάσθησαν ούτω, διότι έφερον κεχαραγμένον εν κυκλοειδή ζώνη το ομώνυμον εύοσμον φυτόν όπερ καλούμεν καρυοφίλλι». Ο Λεβίδης θεωρεί από την λέξη φυλλοκάρδι.

Ξεχώριζαν σε είδη ανάλογα με το λαμνί (κάννη), τις φωτιές, το μάκρος του και τα παφίλια είχαν διάφορες ονομασίες ανάλογα με τον τόπο προέλευσης, το εργοστάσιο κατασκευής, τον κατασκευαστή, αλλά και το σχήμα της κάνης ή του κοντακιού. Αποτελείτο από μια μακριά κάνη, με το μήκος της να είναι κυμαινόμενο, από το μηχανισμό κρούσης και σκανδάλης και το κοντάκι, του οποίου το σχήμα μπορεί να ήταν, μεταξύ άλλων, ουράς ψαριού ή Τ. Τα μέρη αυτά κατασκευάζονταν ξεχωριστά σε διάφορα σημεία της αχανούς Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, κάνοντας την τιμή τους λίγο πιο προσιτή, και συναρμολογούνταν πιθανότατα στα οπλουργεία. Τα αντίστοιχα κοντόκανα πυροβόλα των ιππέων ονομάζονταν νταλιάνια και διέθεταν ραβδωτή κάνη. Μερικά από τα είδη καριοφιλιών ήταν: Φιλίντρα, Λαζαρίνα, Μηλιόνι, Νταλιάνι, Τρικιώνι, Αρμούτι, Γκιζαήρ, Σισανές, κ.ά.

Τα πυροβόλα όπλα του Αγώνα. Από πάνω προς τα κάτω: Καριοφίλι, κουμπούρα, σισανές και τρομπόνι.

Τα υλικά κατασκευής και διακόσμησης ήταν ο χαλκός, ο χάλυβας, το ξύλο, το κόκαλο, το δέρμα, το ύφασμα, ο χρυσός, το ασήμι, οι ημιπολύτιμες πέτρες, ο μάργαρος και τα κοράλλια.

Θεόδωρος Βρυζάκης: Καραούλι

Το καριοφίλι ήταν από τα αγαπημένα όπλα των αγωνιστών που το βάφτιζαν και με ξεχωριστό όνομα. Ο Θανάσης Διάκος το έλεγε «παπαδιά», ο Καραϊσκάκης «Βασιλική», ο Δημ. Μακρής «Λιάρο», ο Ανδρούτσος «Ασήμω». Χαρακτηριστική ήταν και η παροιμία «γυναίκα, ντουφέκι και άλογο δεν δανείζεται».

Πολεμική Σκηνή. Έργο του Θεόδωρου Βρυζάκη. (1863) Διακρίνεται η χρήση των καριοφιλίων σε οχυρή θέση, ενώ στο προσκήνιο η χρήση της πιστόλας γίνεται για μικρότερη απόσταση, με τον αγωνιστή στο κέντρο να προετοιμάζεται για μάχη σώμα με σώμα.

Οι Κλέφτες το θεωρούν ως κάτι έμψυχο και του μιλούν:

Ντουφέκι μου περήφανο, με τα πολλά παφίλια,
Τάχα το ποιος θα σε χαρεί από τους Λειβαδιώτες.

Η λέξη καριοφίλι σπάνια χρησιμοποιείται στα δημοτικά τραγούδια:

Νταλιάνι μου στον πόλεμο κι Αρμούτι στο σημάδι
και καριοφίλι στη φωνή σαν άξιο παλληκάρι»..

Παλικαράδες μάζωνε, όλους λεβεντοπαίδια,
Με τα σπαθιά τα δαμασκιά, ντουφέκια καριοφίλια.

Ο οπλαρχηγός Γκούρας του Φίλιππου Μαργαρίτη
Εθνική Πνακοθήκη –Παράρτημα Ναυπλίου

Πολεμικό Συμβούλιο, Βρυζάκης Θεόδωρος (1814 ή 1819-1878), Εθνική Πινακοθήκη –Παράρτημα Ναυπλίου

Τυφλός τραυματίας (1850) , Βρυζάκης Θεόδωρος (1814 ή 1819-1878), Εθνική Πινακοθήκη –Παράρτημα Ναυπλίου

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 1) Γεωργιτισογιάννη Ν. Ευαγγελία- Παντουβάκη Σοφία, Ιστορία της ενδυμασίας, Ο δυτικός κόσμος και η Ελλάδα από τους προϊστορικούς χρόνους ως την Αναγέννηση, Εκδότης Διάδραση, Αθήνα 2011
- 2) Δεληββοριάς Άγγελος- Παπαντωνίου Ιωάννα- Φωτόπουλος Δ. Διονύσης, Το ένδυμα στην Αθήνα στο γύρισμα του 19ου αιώνα, Ελληνικό και Λογοτεχνικό Ιστορικό Αρχείο (Ε.Λ.Ι.Α.), Αθήνα 1999
- 3) Δουλαβέρας Ν. Αριστείδης, Η γυναικεία και η ανδρική ομορφιά στο δημοτικό τραγούδι, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2013
- 4) Κουκίου- Μητροπούλου Δήμητρα, Οι Έλληνες του Adam Friedel, Προσωπογραφίες Αγωνιστών της Ελληνικής Επανάστασης, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδας, Αθήνα 2014
- 5) Λουκόπουλος Δημ., Πώς υφαίνονται και ντύνονται οι Αιτωλοί, Ιστορική και Λαογραφική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1927
- 6) Μπάδα Κωνσταντίνα, «Η παράδοση στη διαδικασία της ιστορικής διαπραγμάτευσης της εθνικής και τοπικής ταυτότητας. Η περίπτωση της φουστανέλας», Εθνολογία 4, σ.127 -150, 1995
- 7) Παπανούτσος Π. Ευάγγελος, Πρακτική Φιλοσοφία, Εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα 1984 (Ο άνθρωπος και το φόρεμα, σελ. 20-209, 29 Ιουνίου 1961)
- 8) Παπαντωνίου Ιωάννα, Η ελληνική ενδυμασία, Από την αρχαιότητα ως τις αρχές του 20ού αιώνα, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 2000
- 9) Παπαντωνίου, Ιωάννα, Ελλάδα της θάλασσας «Παραδοσιακές φορεσιές» σ. 210 - 214, Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα 2004
- 10) Robert Elgood, Τα όπλα της Ελλάδας και των Βαλκανικών γειτόνων της κατά την Οθωμανική περίοδο, Polaris Εκδόσεις

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/pdf/8547/2478/22-0014-02_Ekfrasi-Ekthesi_A-Lykeiou_Vivlio-Mathiti/ (4/3/2021)

<http://users.uoi.gr/gramisar/prosopiko/bada/Foustanella.pdf> (4/3/2021)

<http://editions.academyofathens.gr/epetirides/xmlui/handle/20.500.11855/518> (4/3/2021)

<https://www.youtube.com/watch?v=FgqJbVDTgFU> (28/5/2021)

<https://www.greeklyrics.gr/stixoi/to-karuofili-mana-mou/> (21/5/2021)

<http://estia.hua.gr/file/lib/default/data/21814/theFile> (4/3/2021)

<http://ellas2021.eu/weapons.html> (4/3/2021)

https://www.benaki.org/index.php?option=com_collectionitems&view=collectionitem&id=103926&Itemid=&lang=el (10/3/2021)

<http://epanastash1821.blogspot.com/2010/05/21.html> (16/3/2021)

<https://argolikivivliothiki.gr/2019/03/07/pli/> (23/3/2021)

<https://www.nationalgallery.gr/el/sulloges/collection/sulloges/o-oplarhigos-gkouras.html> (31/3/2021)

<https://www.nationalgallery.gr/el/zographikh-monimi-ekthesi/painter/bruzakis-theodoros.html> (2/4/2021)

<https://www.offlinepost.gr/2021/03/25/ta-opla-tou-agona-pnoes-eleytherias/> (2/4/2021)

https://www.istorikathemata.com/2010/03/1821_23.html (2/4/2021)

[ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΥ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΑΪΚΗ ΦΟΡΕΣΙΑ - ΑΝΔΡΙΚΗ-1.pdf](#) (18/2/2021)

<http://www.lifo.gr>(23/3/2021)

<https://www.benaki.org/> (16/3/2021)

<http://www.mnep.gr> (16/3/2021)

<https://nhmuseum.gr/> (16/3/2021)

<https://www.eefshp.org/> (16/3/2021)

<https://www.elnplex.com/> (16/3/2021)

Μουσική υπόκρουση το τέταρτο και τελευταίο μέρος της "Συμφωνίας 1821" του Νίκου Αστρινίδη (1921-2010).

Πρωτοπαίχτηκε το 1971.

Τη Συμφωνική Ορχήστρα και τη Χορωδία της ΕΡΤ διευθύνει ο Άλκης Μπαλτάς.

Από συναυλία που πραγματοποιήθηκε στις 22/3/1998.

“Ο Ορεσίβιος” του Βαυαρού ζωγράφου **Καρλ Χαγκ** (Carl Haag, 1820-1915)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΑΦΗΓΗΜΑ: "ΕΝΑ ΚΑΡΙΟΦΙΛΙ ΑΦΗΓΕΙΤΑΙ "

Είμαι ξακουστό ντουφέκι του '21. Πρωτοεμφανίστηκα γύρω στα 1700 και υπήρξαν πολλές εικασίες για το όνομά μου. Σύμφωνα με την πιο διαδεδομένη άποψη, το όνομά μου το πήρα από τον κατασκευαστή μου στη Βενετία CarloFiglio.

Ξεχωρίζω σε είδη ανάλογα με το λαμνί (κάννη), τις φωτιές, το μάκρος μου και τα παφίλια. Αποτελούμαι από μια μακριά κάννη, με το μήκος της να είναι κυμαινόμενο, από το μηχανισμό κρούσης και σκανδάλης και το κοντάκι, του οποίου το σχήμα μπορεί να ήταν, μεταξύ άλλων, ουρά ψαριού. Τα μέρη μου αυτά κατασκευάζονταν ξεχωριστά σε διάφορα σημεία της αχανούς Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τα αντίστοιχά μου κοντόκανα πυροβόλα των ιππέων ονομάζονταν νταλιάνια και διέθεταν ραβδωτή κάννη. Μερικά από τα είδη μου ήταν: Φιλίντρα, Λαζαρίνα, Μηλιόνι, Νταλιάνι, Τρικιώνι, Αρμούτι, Γκιζαήρ, Σισανές, κ.ά.

υλικά κατασκευής μου και διακόσμησης ήταν ο χαλκός, ο χάλυβας, το ξύλο, το κόκαλο, το δέρμα, το ύφασμα, ο χρυσός, το ασήμι, οι ημιπολύτιμες πέτρες, ο μάργαρος και τα κοράλλια.

Τα άρματα όπως και εγώ το καριοφίλι είχαμε ιδιαίτερη θέση στη όλη εμφάνιση των πολεμιστών, αλλά και στη ζωή τους. Δεν μπορούσε να νοηθεί η φορεσιά χωρίς τα άρματα. Γυμνοί και κουρελήδες πολλοί, μα χωρίς άρματα κανείς. Φλωροκαπνισμένα, ασημοστόλιστα, σκαλιστά και σαββατλίδικα. Πλούσιος ή φτωχός, καπετάνιος ή παληκάρι το μεράκι για τα άρματα και για μένα ήταν το ίδιο. Τις περισσότερες φορές τα άρματα ήταν λάφυρα από τον εχθρό.

Κλέφτης και άρματα είμαστε αχώριστοι φίλοι σε χαρά και λύπη, σε λευτεριά και σκλαβιά, σε θάνατο και ζωή.

Υπήρξα από τα αγαπημένα όπλα των αγωνιστών, γι' αυτό με βάφτιζαν και με ξεχωριστό όνομα. Ο Θανάσης Διάκος με έλεγε «παπαδιά», ο Καραϊσκάκης «Βασιλική», ο Δημ. Μακρής «Λιάρο», ο Ανδρούτσος «Ασήμω». Χαρακτηριστική ήταν για μένα και η παροιμία «γυναίκα, ντουφέκι και άλογο δεν δανείζεται».

Οι Κλέφτες με θεωρούσαν ως κάτι έμπυχο και μου μιλούσαν:

Ντουφέκι μου περήφανο, με τα πολλά παφίλια,

Τάχα το ποιος θα σε χαρεί από τους Λειβαδιώτες.

Η λέξη καριοφίλι σπάνια χρησιμοποιείται στα δημοτικά τραγούδια:

Νταλιάνι μου στον πόλεμο κι Αρμούτι στο σημάδι

και καριοφίλι στη φωνή σαν άξιο παλληκάρι»..

Παλικαράδες μάζωνε, όλους λεβεντοπαίδια,

Με τα σπαθιά τα δαμασκιά, ντουφέκια καριοφίλια.

Με έκαναν ποίημα «Το καριοφίλι» τα παιδιά του σήμερα:

«Μεγάλη ατίμωση για το καριοφίλι να πέσει στα χέρια των εχθρών,

μα σαν το βλέπουν οι εχθροί φοβούνται και τρομάζουν.

Χαίρε καριοφίλι ξακουστό

τη δύναμή σου να 'χα!

Νταλιάνι μου στον πόλεμο κι Αρμούτι στο σημάδι

το όπλο μου περήφανο σκορπάει το σκοτάδι.

Με τιμή στο χέρι το κρατώ

και όρκο στην πατρίδα δίνω

πως με αυτό στο πλάι πολεμώ

και Τούρκο δεν αφήνω!

Χαίρε καριοφίλι ξακουστό

τη δύναμή σου να 'χα!»

Με έκαναν όμως και τραγουδι σε μουσική του Γιάννη Μαρκόπουλου και σε στίχους του Μάνου Ελευθερίου:

*Κάποτε φτάνει το πουλί,
κάποτε δεν έρχεται καθόλου.
Περνά το καλοκαίρι και στη
φωλιά του θα 'ρθει άλλο πουλί.*

*Την πρώτη μέρα συζητάς για την
ακρίβεια, μαζεύεις ξύλα για το
τζάκι σου τη δεύτερη.
Μιλάς με την φωτιά την τρίτη και την τέταρτη.*

*Περνά το καλοκαίρι και στη φωλιά
του θα 'ρθει άλλο πουλί.
Φυσάει βοριάς, φυσάει και φεύγουν τα πουλιά.
Λυσομανάει ο θανατάς, λυσομανά.*

*Άγγελος θανάτου μου ζέσταινε το στρώμα μου.
Το καριοφίλι μάνα μου!
Νύχτα ξυπνώ.
Το καριοφίλι μάνα μου!
Και παίρνω τα βουνά.
Το καριοφίλι μάνα μου!*

*Ψωμί δε χόρτασα.
Το καριοφίλι μάνα μου!
Και τρέχω στα βουνά.
Το καριοφίλι μάνα μου!
Άγγελος θανάτου μου ζέσταινε το στρώμα μου.*

Αφήγημα από τις μαθήτριες της Β΄ Τάξης:

Βούρτση Νικολέττα

Μπίλια Ζωή

Χριστοπούλου Μαρία Ελένη

Έλληνας αγωνιστής υπερασπίζεται τον θανάσιμα τραυματισμένο πατέρα του. (1827) Πίνακας του Ούγγρου ζωγράφου Adalbert Schaffer (1815-1871). (συλλογή ΕΕΦ).

Το μαρτύριο της Φέρμελης

Ξημέρωσε και φάνηκε στο παραθύρι ο ήλιος
Αχτίδες πια πλημμύρισαν το δώμα το βαρύ
Τα βλέφαρα ασήκωτα, καράβια που βουλιάζουν
Σε τρικυμίες πόνου και πέλαγο βαθύ

Θλίψη εγκλωβισμένη στη σκοτεινή ματιά του
Σημαδεμένο το γυμνό κορμί
Νερό δροσίζει τις ορατές πληγές του,
Μα οι αόρατες χαράζουν την αιώνια ψύχη

Τις πλάτες του γενναίου Έλληнос
Κατάλευκο πανί σκεπάζει
Και η φέρμελη ολοκέντητη με τσόχα και ασήμι
Αρχοντική η όψη της στα μάτια του φαντάζει

Στη μνήμη του πατέρα του νοσταλγική αγάπη
Πολύτιμη η φέρμελη, απόκτημα πατρός
Φορώντας τη περήφανα, η ελπίδα ξεπροβάλλει
Αισιόδοξα τα όνειρα στη χώρα του φωτός

Σαν πάτησε το πόδι του μες το πεδίο της μάχης
Το αίμα αδιάκοπα, ανελήτα κυλούσε
Μα ξάφνου σφαίρα διαπερνά με κρύοι τα σωθικά του
Και η ελπίδα εχάθη μονομιάς

ΓΕΝΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ ΓΑΣΤΟΥΝΗΣ
Ποίημα από τις μαθήτριες της Β' Τάξης:
Γιαννακοπούλου Αναστασία - Μαρία
Δημητρακοπούλου Αδαμαντία

Υπέρ Πατρίδος το παν (1858), Βρυζάκης Θεόδωρος (1814 ή 1819-1878), Εθνική Πινακοθήκη –Παράρτημα Ναυπλίου

Ευωδία Ελευθερίας

Ποτέ του δε σταμάτησε για την πατρίδα να παλεύει
Όλες τις κακουχίες πρόθυμος ήταν να υπομένει
Δε δίστασε στιγμή μέσα στη μάχη να χυθεί
Και το αίμα του να χύσει, την πατρίδα να αναστήσει

Ποτέ του δεν εσπήλωσε της φουστανέλας το λευκό
Όσα και αν επέρασε υπό τον τούρκικο ζυγό
Και το σελάχι ήταν σφιχτό, βαρύ και φορτωμένο
από αγώνες θρυλικούς στο αίμα βουτηγμένο

Ποτέ του δεν επρόδωσε της φέρμελης τη χάρη
Όρθωνε το ανάστημα πάντοτε με καμιάρι
Και με τσαρούχι πορφυρό στο χάρο προχωρούσε
Και ο γοργός βηματισμός στους λόγκους αντηχούσε

Στα χώματα τα ελληνικά ευωδιάζει η λευτεριά
Είναι με αίμα ποτισμένη, η γη αυτή η δοξασμένη
Αγέρας δυνατός φυσά διώχνει μακριά μας τη σκλαβιά
Δικαιοσύνης ήλιος ανατέλλει, καίει όλων των εχθρών τα βέλη

Ανταριασμένη θάλασσα, τα χρόνια που διαβαίνουμε
Φουρτούνες είν' οι συμφορές που δεν τις περιμένουμε
Μα αίμα ελλήνων ανδρειωμένων στις φλέβες μας κυλά
Μ' αξίες και ιδανικά θα βγούμε πάλι στη στεριά

ΓΕΝΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ ΓΑΣΤΟΥΝΗΣ
Ποίημα από τις μαθήτριες της Β' τάξης
Παπασωτηρίου Κωνσταντίνα
Ρουmeliώτη Μαρία Ελένη
Χρέππα Σπυριδούλα

